

КОНЦЕПЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА ЯК МЕТОД КОНСТРУЮВАННЯ НОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ В РЕГІОНІ БАЛТІЙСЬКОГО МОРЯ

**БОЖКО С. О.,
кандидат політичних
наук, молодший
науковий співробітник**

*Інститут
міжнародних відносин
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка*

Характерною ознакою сучасних міжнародних відносин є розвиток процесів регіоналізації в політичній, економічній, культурній та інших сферах. У деяких регіонах світу вже наявні позитивні результати (наприклад, стабілізація міжнародних відносин) поглибленого регіонального співробітництва. Тому постає необхідність детального вивчення цього успішного досвіду регіоналізації для можливого застосування моделей регіонального співробітництва в інших регіонах світу.

Концепція регіонального будівництва є одним з інструментів окреслення і реалізації регіональних проектів співпраці. Ця концепція як спосіб політичної організації простору є однією з тем досліджень північноєвропейських науковців, що працюють у рамках школи соціального конструктивізму (П. Йонніємі, І. Нойманн, О. Вевер)¹.

Автор статті ставить за мету розглянути зміст концепції регіонального будівництва, з'ясувати її недоліки і дослідити практичне застосування положень цієї концепції в регіоні Балтійського моря.

Соціальні конструктивісти фокусують свою увагу на соціальній побудові світової політики та ідентичностях; концепції акторів походять з системних міжсуб'єктних "взаєморозуміння, очікувань і соціального знання, втілених у міжнародних інституціях"². Соціальні конструктивісти стверджують, що базоване на певних правилах співробітництво здатне з часом змінити переконання акторів стосовно того, ким вони є і як вони співвідносяться з рештою міжнародної системи. По мірі того, як співробітництво стає звичкою, держава та інші недержавні актори можуть формувати колективну ідентичність. Це, у свою чергу, посилює готовність до співробітництва міжнародних ак-

торів. У такий спосіб може відбуватися поступова трансформація міжнародної системи і держави можуть уникнути найгірших проявів міжнародної анархії³.

Формування колективної ідентичності і розвиток міжнародного регіонального співробітництва тісно взаємопов'язані. З одного боку, колективна ідентичність стимулює співробітництво між державами, з іншого ж боку, співробітництво виступає фактором або рушійною силою формування колективної ідентичності. З часом співробітництво та формування колективної ідентичності стають процесами, які підсилюють один одного.

Представники конструктивістського підходу вважають, що визначення структури міжнародної системи, яке пропонують реалісти, є неповним, і тому слід додати ще один елемент, або вимір структури, системи, яким є "міжсуб'єктно сконструйована структура ідентичностей та інтересів у системі". Згідно з положеннями конструктивістської теорії міжнародних відносин:

- (1) держави є головними одиницями аналізу міжнародної політичної теорії;
- (2) ключові структури в системі держав є скоріше міжсуб'єктними, ніж матеріальними;
- (3) ідентичність та інтереси держав формуються головним чином цими соціальними структурами, а не є утвореними екзогенно людською природою чи внутрішньою політикою⁴.

Для конструктивістів структура системи міжнародних відносин не є матеріальною, а є суб'єктивно сконструйованою акторами міжнародних відносин. Підґрунтям такої структури, об'єднуючим початком виступають, колективна ідентичність і спільні інтереси акторів. А. Вендт пише, що "анархічна структура сама по собі мало що пояснює; що має значення, так це ідентичність та інтереси, які держави втілюють у своїх взаємовідносинах, та вплив цієї взаємодії на ідентичність та інтереси⁵.

Соціальний конструктивізм звертає основну увагу на процеси формування і еволюції інтересів та ідентичностей, на способи взаємодії самоідентифікації та матеріальних чинників, на мову і дискурс, через які це розуміння виражається. Крім того, має значення, як актори сприймають світ і як формується їх самоідентифікація в цьому світі. Нарешті, ідентичність й інтереси вибудовуються на основі певного історичного і культурного матеріалу, завдяки внутрішньодержавним факторам і тривалим процесам взаємодій з іншими державами⁶.

Визнаючи непрямий вплив міжсуб'єктних структур міжнародної системи на діяльність акторів (структури лише стимулюють чи стримують формування колективної ідентичності), конструктивісти однак зазначають, що ці структури

завжди відтворюються та трансформуються практикою і тому вони не є статичними умовами для формування колективної ідентичності⁷.

Системними процесами, що впливають на формування ідентичності та інтересів, є збільшення взаємозалежності між державами та транснаціональна конвергенція цінностей (перш за все і частіше за все, в культурній та політичній сферах)⁸.

Ці процеси однак можуть викликати зворотну реакцію держав. Останні можуть побоюватися втрати суверенітету. Таким чином, держави намагатимуться захищати власні егоїстичні інтереси і відстоювати власну ідентичність. Активізація контактів сама по собі не забезпечує співробітництва, а має підкріплюватись колективною ідентифікацією. Зростаюча подібність держав може викликати побоювання, що держава тепер не має сенсу, оскільки не відрізняється від інших⁹.

Пропонуючи зосередити увагу безпосередньо на ідентичностях та інтересах як залежній змінній і з'ясувати, чи змінюються вони, якщо так, то яким чином і чому, конструктивізм визнає, що проблема полягає в тому, як вимірювати рівень ідентичності та спільних інтересів держав для того, щоб можна було пояснювати динаміку їхніх змін¹⁰.

Соціальний конструктивізм визнає взаємодію структури системи та акторів як елементів такої системи, причому актори мають значну ступінь свободи дій, яка може обмежуватись чи стримуватись конфліктними міжсуб'єктними структурами міжнародної системи.

Вчені, що намагаються поєднати положення реалізму, інституціоналізму і соціального конструктивізму, не переобтяжуючи себе таким чином зацикленістю на матеріальних структурах системи міжнародних відносин, стверджують, що регіони є політичним утворенням, хоч і часто описуються в географічних термінах (Хеммер К. і Каценштейн П.¹¹, Бенкс М.¹², Нойманн І.¹³, Белобородова І.Н.¹⁴). Межі та склад регіону визначаються не культурною (історичною, соціальною, лінгвістичною, конфесійною тощо) подібністю і приналежністю до тих чи інших блоків і організацій, а включеністю суб'єкта в процеси регіонального будівництва¹⁵.

Як приклад наводиться Північноатлантичний політичний регіон, інституційною основою якого є НАТО. Ще на початку існування оборонного альянсу Італія, що не належить географічно до території Північної Атлантики, стала членом-засновником цієї організації. Тільки два члени СЕАТО географічно належали до регіону Південної Азії. Інші шість членів (Австралія, Франція, Велика Британія, Нова Зеландія, Пакистан і США) знаходяться поза географічним регіоном "Південна Азія".

Концепція регіонального будівництва виникла в середині 1990-х років як альтернатива теорії та

практиці регіонального розвитку. Регіональне будівництво за своїм змістом подібне до концепції національного будівництва. Концепція національного будівництва наголошує на онтологічному статусі нації. Американський історик Бенедикт Андерсен визначає націю як уявлену політичну спільноту. “Вона є уявленою, – пише Андерсен, – тому що представники навіть найменшої нації не знайомі з більшістю своїх співвітчизників і навряд чи коли-небудь зустрінуть їх чи навіть почують про них, проте в уяві кожного живе образ їхньої спільноти”¹⁶. Взагалі, будь-яка спільнота, більша за село давніх епох, де був можливий особистий контакт усіх жителів між собою, є уявленою.

Згідно концепції національного будівництва, той факт, що національна держава може бути побудована з історичного матеріалу, який насправді не існував або його релевантність є сумнівною, необов’язково зменшує реальність її існування, якщо вона є територіально окресленою. Однак тоді під серйозним сумнівом перебуває реальність її існування в часі, а відтак і її ідентичність. Тим не менш, коли еліта сформулювала політичну програму, що відштовхується від факту існування нації, тоді можливо сконструювати для цієї нації її передісторію, яка буде втілювати її як у часі, так і в просторі. Це робиться шляхом штучної ідентифікації множини політичних зв’язків, культурних подібностей та моделей економічного співробітництва з даним людським колективом¹⁷.

Звичайно, цей політичний процес буде стосуватися географічної території, котра вже буде в багатьох аспектах гетерогенною. Головним же тут є те, що ця подібність і різниця відтворюються в результаті політичного процесу і саме політичні актори вирішують, яку схожість слід розглядати політично релевантною, а яку ні.

Як і у випадку з державами, існування регіонів забезпечують “будівники” регіонів, якими є політичні актори, котрі в рамках певного політичного проекту будують у своєму уявленні просторову та хронологічну ідентичність для якогось регіону і поширюють цю уявлену ідентичність серед інших¹⁸.

Таким чином, всі регіони до певної міри визначаються суб’єктивно і можуть розглядатися як “когнітивні регіони”. Як у випадку з державами, регіони можуть бути представлені в уяві як спільноти, що базуються на ментальних картах, лінії яких окреслюють одні характерні риси, ігноруючи інші. Дискусії щодо регіональної ідентичності роблять особливий наголос на мові та риторичі, на дискурсі і політичних процесах, через які регіоналізм і регіональна ідентичність постійно окреслюються в різних межах, та на спільному взаєморозумінні і значеннях, якими актори наповнюють політичну діяльність¹⁹.

Ряд вчених (наприклад, А. Паасі) розглядають регіон як певну соціальну конструкцію, котра

поєднує об’єкти, системи, процеси, соціальну практику і силові відносини. Шляхом інституціоналізації територіальні одиниці “отримують” свої кордони і символи, які відрізняють їх від інших регіонів²⁰.

Головний недолік концепції регіонального будівництва – це можлива невірність аналогії з концепцією національного будівництва; побудові нації завжди передують будівництво держави на визначеній підвладній території, але регіональне будівництво не відбувається в межах вже існуючої юрисдикції і не передбачає створення нової держави²¹.

1990-ті роки – початок ХХІ ст. були часом активного моделювання колективної ідентичності держав регіону Балтійського моря: те, що роз’єднувало відсувалось на задній план, наголос робився, якщо не на культурній чи цивілізаційній спорідненості, то на подібності моделей державного управління; у разі потреби відшукувались якісь історичні зв’язки, що еднають певну державу з регіоном.

Так, наприклад, у 1988 р. главою уряду німецької землі Шлезвіг-Гольштейн Бйорном Енгхольмом була висунута ідея “Нової Ганзи”. Першим кроком були серії конференцій, доповідей дослідницьких організацій і статей у різних журналах. “Фабрики думки”, епістемологічні спільноти й інші “когнітивні актори” грають таким чином головну роль у формуванні ініціатив регіонального будівництва та їхньому донесенню до широкого громадськості.

Вважалось, що образ Ганзи підходить для визначення функціонального регіону, базованого на історичній ідентичності. Мова йшла про територію, яка колись охоплювалась діяльністю Ганзейської Ліги. Міста, які належали до Ганзи, становили мережу співробітництва, що простягалась від норвезького міста Берген на Заході до Новгороду на сході. Автори нової концепції також наголошували на ролі клімату, культури та історії у формуванні північної спільноти народів.

Принаймні протягом приблизно десяти років концепція Нової Ганзи була темою активних дискусій у політичних, наукових і журналістських колах, особливо в Німеччині. Однак ця концепція не знаходила вагомої підтримки в скандинавських країнах. Учені цих країн вважали, що для майбутнього співробітництва в регіоні Балтійського моря найбільше підходить модель, яка вже була апробована в Скандинавії. Швеція пропонувала ключовим елементом нової регіональної ідеології концепцію захисту навколишнього середовища на Балтійському просторі. Ця екологічна концепція стала вихідною для застосування цілого ряду організацій у сфері захисту навколишнього середовища, ініціатив у сфері освіти, а також політичних проектів²². Функціональне регіональне будівництво в межах наукової спільноти стало важливим засобом формування нового регіону.

Таким чином, різноманітні інтерпретації регіону Балтійського моря конкурують між собою, стикаються і замінюють одна одну. Проекти регіонабудівництва можуть взаємно підсилювати один одного і мати комплементарну природу, якщо вони зосереджуються на різних територіях (або на територіях, що частково співпадають) і мають різні інституційні основи. Наприклад, менші проекти можуть існувати в рамках більших. Процес регіонабудівництва нагадує поле бою, де слабкіші ідеї зникають і тільки найсильніші лишаються на поверхні. Природно, що кожна держава хоче займати найкращу позицію у порівнянні з іншими, звичайно в центрі певного політичного простору або біля нього²³. Так, на початку 1990-х рр. тодішній заступник міністра закордонних справ Росії А. Федоров висунув ідею утворення т. зв. Скандинавсько-Балтійського пояса співробітництва. У цьому утворенні Росія позиціонувалась як єдина велика держава. Ініціатива не була втілена в життя.

Німецький дослідник М. Альберт пише про "...різноманітні процеси формування регіону, що перекривають один одного"²⁴; "...різні форми регіонального співробітництва є настільки чисельними і звідси павутиння контактів настільки складним, що здається неможливим бачити Балтику – і в просторовому, і у функціональному відношенні – як єдиний регіон, як єдиний політичний простір, котрий б визначався і був оформлений цими мережами відносин"²⁵. М. Альберт також зазначає, про "...хрестоподібне перетинання проектів регіонабудівництва, які не тільки не мають спільної просторової бази/системи координат, але й "ідеалістичної" програми, що була б направлена на подолання територіальної диференціації та ґрунтувалась на якомусь інтеграційному проекті"²⁶.

П. Йонніємі²⁷ і М. Лехті²⁸ розглядають регіон Балтійського моря як постмодерністський феномен, без чітких кордонів або зі змінними кордонами.

У регіоні Балтійського моря перетинаються різні форми і рівні безпеки і відбувається зіткнення різноманітних "ідентичностей в області безпеки". П. Йонніємі говорить, що в регіоні Балтійського моря немає власної "архітектури безпеки", оскільки відсутній єдиний "архітектор", котрий свідомо і цілеспрямовано вибудовував би "проект" згідно з єдиними принципами. Більше того, кордони цього "проєкту" не є самоочевидними²⁹.

Російський вчений А. Макаричев констатує виникнення "...багаторівневої та мережевої за своєю природою системи "просторів безпеки", обумовленої фактором ідентичності". Важливим є зауваження автора про те, що серед країн регіону відсутня єдина точка зору щодо майбутньої конфігурації регіональної безпеки. Автор пропонує таку назву регіону – "Нордично-Балтійський регіон". На думку А. Макаричева,

Балтійський транскордонний регіон знаходиться в самій початковій стадії свого формування³⁰.

Ролі когнітивних факторів формування нової моделі співробітництва в регіоні Балтійського моря присвячені праці Р. Бенгтссона³¹, П. Йонніємі³², М. Лехті³³, Х. Мауріцена³⁴, В. Морозова³⁵, І. Нойманна³⁶, І. Павловайте³⁷, Х. Ребаса³⁸, Й. Хакманна³⁹ і М. Юркінаса⁴⁰.

Й. Хакманн констатує різницю в політичній культурі, з одного боку, скандинавських країн і Естонії, Латвії і Литви, з іншого. Він також зазначає, що термін "Скандинавія" виник у першій половині XIX ст. як назва регіону і як протиставлення території на схід від нього⁴¹. Транснаціональний феномен скандинавізму як ключовий когнітивного фактор мирного співіснування північноєвропейських країн розкривається, зокрема, у роботах П. Йонніємі, М. Лехті, Х. Мауріцена, І. Нойманна, Х. Мауріцен, розглядаючи можливість поширення ідеології скандинавізму на прибалтійські країни, зазначає, що це є малоймовірним. Свою точку зору він аргументує тим, що скандинавська ідеологія мала своїм базисом широкий громадський рух; у прибалтійських же країнах на сьогодні відсутня підтримка ідей регіоналізації з боку населення і простежуються сильні ознаки націоналізму⁴².

Про відсутність спільної субрегіональної ідентичності між прибалтійськими країнами зазначає Х. Ребас. Усі автори погоджуються, що можливість виникнення спільноти безпеки на східних берегах Балтійського моря (чи-то між трьома прибалтійськими країнами, чи-то між ними та Росією) є обмеженими. Особливо значна відчуженість існує між прибалтійськими країнами та Росією. У національних дискурсах прибалтійських держав Росія розглядається як уособлення "Іншого", несвропейського, у той час, як східні кордони країн Прибалтики визначаються як східні кордони Європи (І. Павловайте).

Історичне минуле перешкоджає формуванню колективної ідентичності, яка б охоплювала всі держави Балтійського регіону. Низький рівень довіри між Росією, з одного боку, та скандинавськими країнами, Фінляндією і Німеччиною, з іншого боку, пояснюється досвідом конфронтації періоду "холодної війни". Недовіра між Росією та прибалтійськими країнами походить як від досвіду перебування Естонії, Латвії та Литви у складі СРСР, так і від латентного конфлікту у відносинах між Росією та цими прибалтійськими державами в сучасний період.

Три прибалтійські країни також мають різні погляди стосовно регіонабудівництва. Естонія підкреслює свій нордичний образ і розглядає балтійський дискурс як такий, що грає другорядну роль. Естонці наголошують на власній північній історичній і культурній спадщині. Така позиція пояснюється бажанням позиціонувати себе як багатобічючий партнер перед Заходом. Однак щоденне північноєвропейське співробітництво ба-

зується на спільності моделей економічної політики держав, що беруть у ньому участь. Спроби Естонії стати “нордичною” країною не були підкріплені зусиллями наблизити свою економічну політику до скандинавської моделі⁴³. Латвія найбільш активно підтримує тісне тристороннє співробітництво в прибалтійському субрегіоні. Хоча Литва і підтримує ідею балтійського співробітництва, вона розглядає себе, перш за все, як центральноєвропейська держава і намагається відігравати активну роль на геополітичному просторі від Балтійського до Чорного моря.

Хоча існують певні історичні і культурні фактори, що роз’єднують країни регіону Балтійського моря, деякі вчені (наприклад, Р. Бенгтссон) простежують повільне формування в регіоні спільної демократичної ідентичності шляхом транснаціональної конвергенції внутрішньодержавних цінностей⁴⁴; мова йде про заохочення скандинавськими країнами процесів демократизації в постсоціалістичних державах регіону. Така спільна демократична ідентичність стимулює розвиток співробітництва в регіоні Балтійського моря.

Висновок

Згідно з концепцією регіонального будівництва, конструювання нового геополітичного простору може розглядатися як пізнавальний результат на-

вмисних політичних зусиль⁴⁵. Концепція в певній мірі є близькою до нормативних методів міжнародної прогностики, котрі частково виходять за межі чистого прогнозування і межують з плануванням; відкидаються фаталістичні концепції майбутнього і вважається, що відповідне втручання прогностів і розпорядників рішень може створити нормативну модель.

До основних недоліків концепції регіонального будівництва можна віднести відсутність методу вимірювання рівня колективної ідентичності і спільних інтересів; останнє є необхідним для пояснення динаміки їх змін. Розробка такого методу може стати предметом подальших досліджень. Крім того, сумнівною є аналогія, що проводиться авторами концепції регіонального будівництва з концепцією національного будівництва; нація будується на основі держави на певній підвладній території, але регіонобудівництво не передбачає створення нової держави і тим більше не відбувається в межах існуючої юрисдикції.

Тим не менш, регіонобудівництво на Балтиці стало цінним прикладом практичного застосування витончених теоретичних розробок соціальних конструктивістів. Це є важливим з огляду на закиди критиків соціального конструктивізму стосовно відірваності досліджень у рамках останнього від реального життя.

ПОСИЛАННЯ

- 1 Joenniemi P. Regionalization in the Baltic Sea Area: Actors and Policies // *Co-operation in the Baltic Sea Region* / edited by Joenniemi P. – Washington: Taylor & Francis, 1993; Neumann I. A Nordic and/or a Baltic Sea Region? The Discursive Structure of Region-Building // *Baltic Sea Region: Conflict or Cooperation?* / edited by Wellmann C. – Munster, 1992; Neumann I. Uses of the Other: “The East” in European Identity. – Manchester: Manchester University Press, 1999; Wæver O. Culture and Identity in the Baltic Sea Region // *Co-operation in the Baltic Sea Region* / edited by Joenniemi P. – Washington: Taylor & Francis, 1993; Wæver O. The Baltic Sea: A Region after Post-Modernity? // *Neo-Nationalism or Regionality: The Reconstruction of Political Space*. – Stockholm: NordRefo, 1997.
- 2 Wendt A. Collective Identity Formation and the International State // *American Political Science Review*. – June 1994. – Vol. 88, No. 2. – P. 389.
- 3 *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*. 3rd ed. / edited by Viotti P.R. / Kauppi M.V. – Needham Heights: Allyn and Bacon 1998. – P. 217.
- 4 Wendt A. Collective Identity Formation and the International State // *American Political Science Review*. – June 1994. – Vol. 88, No. 2. – P. 385.
- 5 Ibid. – P. 388.
- 6 Hurrell A. Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics // *Review of International Studies*. – 1995. – Vol. 21. – P. 352-353.
- 7 Ibid. – P. 390.
- 8 Ibid.
- 9 Ibid.
- 10 Ibid. – P. 391.
- 11 Hemmer C., Katzenstein P.J. Why Is There No NATO In Asia? Collective Identity, Regionalism, and the Origins of Multilateralism // *International Organization*. – 2002. – Vol. 56, No. 3. – P. 575-607.
- 12 Banks M. Systems Analysis and the Study of Regions // *International Studies Quarterly*. – 1969. – No. 4. – P. 335-360.
- 13 Neumann I. A Region-Building Approach to Northern Europe // *Review of International Studies*. – 1994. – Vol. 20. – P. 53-74.
- 14 Белобородова И. Н. “Северное измерение” в Европе: поиски геодивизиационных координат // *Полис*. – 2000. – №4. – С. 163-166.
- 15 Там само. – С. 164.
- 16 Anderson B. *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism* / 2nd edition. – London, New York, 1991. – цитовано по Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – С. 6.
- 17 Neumann I. A Region-Building Approach to Northern Europe // *Review of International Studies*. – 1994. – Vol. 20. – P. 58.
- 18 Ibid.

- ¹⁹ Hurrell A. Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics // *Review of International Studies*. – 1995. – Vol. 21. – P. 335.
- ²⁰ Paasi A. Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border. – Chichester: John Wiley & Sons, 1995.
- ²¹ Must E. The Baltic Sea Region and the Northern Dimension – Competing Region-Building Projects? / Bachelor Thesis. – Tartu: University of Tartu, Department of Political Studies, 2001. – P. 15.
- ²² Musial K. Education and Research as Cultural Policies // *The Baltic Sea Region: Cultures, Politics, Societies* / edited by Maciejewski W. – Uppsala: The Baltic University Press 2002. – P. 189.
- ²³ Must E. The Baltic Sea Region and the Northern Dimension – Competing Region-Building Projects? / Bachelor Thesis. – Tartu: University of Tartu, Department of Political Studies, 2001. – P. 16.
- ²⁴ Albert M. From Territorial to Functional Space: Germany and the Baltic Sea Area / Working Paper 39. – Copenhagen: COPRI, 2000. – P. 3. – URL <www.copri.dk/publications/>.
- ²⁵ Ibid. – P. 10-11.
- ²⁶ Ibid. – P. 11.
- ²⁷ Neo-Nationalism or Regionality. The Reconstruction of Political Space / edited by Joenniemi P. – Stockholm: NordREFO, 1997. – P. 222.
- ²⁸ Lehti M. Sovereignty Redefined: Baltic Cooperation and the Limits of National Self-Determination // *Cooperation and Conflict*. – 1999. – Vol. 34, No. 4. – P. 435.
- ²⁹ Joenniemi P. The Baltic Security Dialogue: Beyond Bipolar Divides // *Regional Dimensions of Security in Border Areas of Northern and Eastern Europe* / edited by P. Joenniemi & J. Viktorova. – Tartu: Peipsi CTC, 2001. – P. 86.
- ³⁰ Макарычев А.С. Безопасность как феномен публичной политики: общие закономерности и проекции на Балтийский регион. – Мегарегион – сетевая конфедерация, 2003. – URL <<http://www.megaregion.narod.ru>>.
- ³¹ Bengtsson R. Towards a Stable Peace in the Baltic Sea Region? // *Cooperation and Conflict*. – 2000. – Vol. 35, No. 4. – P. 355-388.
- ³² Joenniemi P. A Deutschian Security Community? Nordic Peace Reframed. Paper presented at the conference “Norden at Crossroads. An International Conference in Nordic Studies”. Helsinki 30 Oct. – 2 Nov. 2002. – URL <<http://www.helsinki.fi/norden/crossroads/Joenniemi.pdf>>.
- ³³ Lehti M. Sovereignty Redefined: Baltic Cooperation and the Limits of National Self-Determination // *Cooperation and Conflict*. – 1999. – Vol. 34, No. 4.
- ³⁴ Mouritzen H. Security Communities in the Baltic Sea Region: Real and Imagined // *Security Dialogue*. – 2001. – Vol. 32, No. 3. – P. 207-310.
- ³⁵ Morozov V. The Baltic States in Russian Foreign Policy Discourse: Can Russia Become a Baltic Country? / Working Paper. – Copenhagen: COPRI, 2000. – URL <www.copri.dk/publications/>.
- ³⁶ Neumann I. A Region-Building Approach to Northern Europe // *Review of International Studies*. – 1994. – Vol. 20. – P. 58.
- ³⁷ Pavlovaite I. Paradise Regained: the Conceptualisation of Europe in the Lithuanian Debate / Working paper. – Copenhagen: COPRI, 2000. – URL <www.copri.dk/publications/>.
- ³⁸ Rebas H. Barriers to Baltic Cooperation – Opportunities for Surmounting Them // *The Baltic States at Historical Crossroads: Political, Economic and Legal Problems in the Context of International Cooperation on the Doorstep of the 21st Century. A Collection of Scholarly Articles* / ed. by Jundis T. – Riga: Academy of Sciences of Latvia, 1998. – P. 319-335.
- ³⁹ Hackmann J. From “Object” to “Subject”: The Contribution of Small Nations to Region-building in North Eastern Europe // *Journal of Baltic Studies*. – Winter 2002. – Vol. XXXIII, No. 4. – P. 412-430.
- ⁴⁰ Jurkynas M. Mobility of Regionalisms In the Baltic Sea Area: Region-Building In Competition. Paper presented at the conference “Challenge of Mobility in the Baltic Sea Region”. – Gdansk, October 23-26, 2003. – URL <<http://www2.rz.hu-berlin.de/BaltSeaNet>>.
- ⁴¹ Hackmann J. From “Object” to “Subject”: The Contribution of Small Nations to Region-building in North Eastern Europe // *Journal of Baltic Studies*. – Winter 2002. – Vol. XXXIII, No. 4. – P. 416.
- ⁴² Mouritzen H. Security Communities in the Baltic Sea Region: Real and Imagined // *Security Dialogue*. – 2001. – Vol. 32, No. 3. – P. 297-304.
- ⁴³ Lagerspetz M. How Many Nordic Countries?: Possibilities and Limits of Geopolitical Identity Construction // *Cooperation and Conflict*. – 2003. – Vol. 38, No. 1. – P. 49-61. – URL <<http://www.ingenta.com>>.
- ⁴⁴ Bengtsson R. Towards a Stable Peace in the Baltic Sea Region? // *Cooperation and Conflict*. – 2000. – Vol. 35, No. 4. – P. 355-388.
- ⁴⁵ Белобородова И. Н. “Северное измерение” в Европе: поиски геоцивилизационных координат // *Полис*. – 2000. – №4. – С. 164.

Надійшла до редакції 08.10.2007